
FRAZER-IMREGH MONIKA

Marsilio Ficino apológiái a *De vita libri tres* című művéhez és Amerigo Corsini alkalmi epigrammája

Ficino De vita libri tres című művéhez két apológiát is írt levél formájában, mindkettőt azoknak a barátainak, akikre számíthatott 1489 szeptemberében befejezett munkájának védelmezésében. A tudósoknak írt, három életmód-tanácsadó könyve az egészséges, a hosszú és az ég erővel megtámogatott életről ugyanis asztrológiai és mágiai megfontolásokat is tartalmaz. Az első apológia érveket ad a védelmezők számára, a második témája a támogatás kérésén túl a következő: Miért szükséges az élethez az aggodalmaktól való mentesség és a lelki béke? Bevezetóm után a levelek mellett Amerigo Corsini epigrammájának műfordítását is közlöm, amellyel a könyvet és a szerzőt köszöntötte.¹

Kulcsszavak: Marsilio Ficino, *De vita libri tres*, apológia, Amerigo Corsini

A helyes életmódról és táplálkozásról, egyszerű gyógymódokról szóló művét Ficino kifejezetten tudóstársainak és persze patrónusainak állította össze.² Ám hogy a három szakaszból összeillesztett könyvnek a dedikációban megszólított nagyhatalmú Lorenzo de' Medici védelmére volt szüksége, azt az is igazolja, hogy emiatt érte a legtöbb támadás szerzőjét.³ A támadások oka az asztrológiai és mágikus szempontok érvényesítése a II. könyv végén (*De vita longa – A hosszú életről*), és végig a III. könyv (*De vita coelitus comparanda – Miként nyerjünk életet az égtől?*) során.⁴ Ezt egyébként

---

¹ A fordítás és a bevezető elkészítését az NKA az 3802/04552 számon nyilvántartott Szépirodalom és Ismeretterjesztés témakörű alkotói ösztöndíjjal támogatta.

² Ficino *De vita libri tres* című művéről ld. FRAZER-IMREGH (2020a), részlet a 3. könyvből: IMREGH (2011).

³ TARABOCHIA CANAVERO (1995: 15), KRISTELLER (1973: LXXXV).

⁴ Ficino nézeteinek változásáról az asztrológiát illetően ld. BULLARD (1990).

eredetileg (még önálló formájában) Corvin Mátyásnak ajánlotta.⁵ Ficinót bizonyára már a mű kinyomtatása (1489. december 3.) előtt támadhatták, mert az alább közölt apologetikus levelek és Amerigo Corsini ezek ismeretében keletkezett köszöntő epigrammája is ez előttre datálódna. 1490 májusában pedig a Római Kúriánál mágiával és eretnekséggel vádolták be.⁶

Az asztrológia és az asztrológusok megítélése Firenzében, a Medici-környezetében viszont (sok más itáliai városhoz hasonlóan) más volt, mint a Vatikánban. Cosimo de' Medici védőszárnyai alá kerülve az ifjú Ficino is egy olyan társadalmi közegben nyert otthonra, ahol az asztrológia nem számított üldözendőnek, sőt. A Mediciék támogatták anyagiilag a *Compagnia dei Magi*, azaz a Háromkirályok testvériségét Firenzében, akiket a szó eredeti (perzsa) értelmében bölcs és tekintélyes asztrológusoknak tekintettek.⁷ Ünnepeket a testvériség szervezésében minden január hatodikán díszes felvonulás koronázta meg, amely (a Cosimo által jelentős összegekkel támogatott) dominikánus San Marco kolostortól a Medici-palota érintésével haladt keresztül a városon. A család tagjait ezért is örökítették meg több ízben a Háromkirályok képében vagy azok társaságában.⁸ A firenzei San Lorenzo székesegyház régi sekrestyé-

---

⁵ Ficino nemcsak ezt a munkáját ajánlotta Mátyás királynak, hanem levelei harmadik és negyedik könyvét is.

⁶ ZANIER (1977: 94).

⁷ Erre utal Cosimónak a San Marco kolostorban levő cellája *Adorazione* freskóján közvetlenül a Háromkirályok mögötti alak kezében az armilláris gömb. (Beato Angelico és tanítványa, Benozzo Gozzoli műve.) HATFIELD (1970).

⁸ Vö. pl. Sandro Botticelli *Háromkirályok imádása* c. képét, ahol a térdeplő alak Cosimo de' Medici, mellette fiai, Piero és Giovanni, Cosimo mögött Lorenzo, vele szemben testvére, Giuliano. A további alakok a Mediciék rokonai, barátai vagy pártfogoltjai, pl. Lorenzo Tornabuoni, Filippo Strozzi és Ióannés Argyropulos is szerepelnek a festményen, jobb szélén a festő. A megrendelő Piero barátja, Gaspare del Lama volt, a bankárok céhének képviselője; a festményt a Santa Maria Novella templomban kialakított temetkezési kápolnájába szánta oltárkép gyanánt. A kép 1475-ben készült, amikor már sem Cosimo, sem Piero, sem Giovanni nem élt. (Ma az Uffizi Képtárban található.) További ilyen ábrázolás Piero felkéréséből Benozzo Gozzoli freskója a Palazzo Medici-Riccardiban, a családi kápolnában, amely a Háromkirályok és kísérik vonulását mutatja be a Medici család tagjainak idealizált portréival, egzotikus állatokkal, keleties viseletben. 1446-ban Cosimo megrendelésére Michelozzo tervezte a Vízkereszt napján a szokásos felvonulást, amely különösen látványos volt, ez lehetett a freskó előképe.

jének felújításakor, amelyre éppen Cosimo ad pénzt,⁹ Brunelleschi kupoláját belül Pesello¹⁰ a csillagos égbolt csillagképeket megelevenítő ábrájával díszíti. Ficino jó negyven évvel ezután a *De vita* III. könyv 19. fejezetében azt ajánlja, hogy a hálószobánk mennyezetét díszítsük a világegyetem modelljével: a szférák, a csillagok és a Föld ábráival – meditációs és terapeutikus céllal.

Cosimo elsőszülött fia, Piero (Lorenzo apja) dolgozószobája falait Luca della Robbia állatövi jegyeket és a hozzájuk tartozó hónap munkáit ábrázoló mázas kerámia tondóival díszítette a Medici-palotában.¹¹ Lorenzónak az asztrológia iránti vonzódását bizonyítja az a verse, amely a hét bolygóról szól: a *Canzona de' sette pianeti* – ez az egyes bolygóknak az emberi szervezetre gyakorolt hatásait tárgyalja.¹² A vers 1490-ben született,¹³ egy évvel a *De vita* után, s mivel Ficino, mint említettük, az egybeillesztett három könyvet Lorenzónak ajánlotta, ez ihlető erővel bírhatott számára.¹⁴ A hét bolygót abban az évben szintén Lorenzo rendezésében és költségén a karneváli menetben is díszes jelmezekben, nagy pompával ábrázolva felvonultatták, ezt Naldo Naldi örököltette meg egy elégiájában.¹⁵

Pierleone Leoni,¹⁶ Lorenzo egyik orvosa asztrológus is volt,¹⁷ a padovai, majd a pisai egyetemen tanított orvoslást, Ficinóval és Pico della Mirandolával is sűrű levelezést folytatott. Lorenzo másik, firenzei származású orvosa, akinek tanulmányait még nagyapja, Cosimo és apja, Piero támogatta, a három Benivieni-fivér egyike, Antonio volt,¹⁸ Ficino

⁹ A Mediciék aztán ide temetkeztek, és később Michelangelo allegorikus szobraival díszítették.

¹⁰ Giuliano d'Arrigo (Firenze, 1367–1446).

¹¹ A tondók 1450 és 1456 között készültek, ma a londoni V&A Múzeumban találhatóak. (A palota megvétele után a Riccardi család a szobát átalakította.)

¹² ORVIETO (1992: 804–806).

¹³ MARTELLI (1965: 37–49).

¹⁴ CASTELLI (1991: 55–78), FEDERICI VESCOVINI (1992).

¹⁵ Naldo Naldi, *Elegia in septem stellas errantes sub humana specie per urbem florentinam curribus a Laurentio Medice patriae patre duci iussas more triumphantium*, in: CASTELLI (1991: 71).

¹⁶ Pierleone Leoni vagy Pierleone da Spoleto (Spoleto, 1445 – Firenze, 1492. április 9.).

¹⁷ Vö. LERNER (1991).

¹⁸ Antonio Benivieni (1443–1502), fivérei: Girolamo (1453–1542), a költő, Giovanni Pico della Mirandola közeli barátja és Domenico (1460k–1507) a filozófus-teológus, aki logikát adott elő a pisai egyetemen, később Savonarola védelmezője. THORNDIKE (1934: 586–592).

platonikus akadémiájának tagja. Orvosi írásai mellett egy asztrológiai témájú írást is hátrahagyott *De cometa* címmel, amelyet Lorenzo öccsének, Giulianónak ajánlott. Családi visszaemlékezéseiben könyveinek tematikus katalógusát is hátrahagyta: a 169 latin kézirat közül 8 asztrológiával foglalkozik, 6 görög kézírata között pedig ott volt Ptolemaios *Tetrabyblosa* is.¹⁹ Antonio Benivieni azért is érdekes számunkra a *De vita* szempontjából, mert írt egy hasonló tematikájú művet a helyes életmódról és a hosszú életet biztosító előírásairól, *De regimine sanitatis* címmel,²⁰ amelyet Ficinóhoz hasonlóan Lorenzo de' Medicinek ajánlott. Még két korabeli szerző dedikált asztrológiai tárgyú írást Lorenzónak: a veronai Benedetto Maffei,²¹ aki a római kúriában volt jegyző, *Breve compendium de futuris eventibus rei rusticae* címen az asztrológiai ismeretek mezőgazdasági hasznosításának módjait foglalta össze számára, valamint a költő és asztrológus Lorenzo Bonincontri,²² aki Nápolyban Aragóniai Alfonz, majd fia, Ferdinánd szolgálatában állt, s Lorenzo de' Medici kegyéből térhetett vissza szülőföldjére, Toszkánába, miután a következő, hexameterben írt latin nyelvű asztrológiai tankölteményét neki címezte: *Rerum divinarum et naturalium*.²³

Bonincontri 1475 októberében érkezett Firenzébe, és számunkra különösen érdekes, hogy szinte azonnal barátságot köt Ficinóval, aki őt *poeta astronomicus astronomusque poeticus*nak azaz „csillagász költő és költői csillagász”-nak nevezi. Hogy később is kapcsolatban maradtak, arról Ficino levelei tanúskodnak.²⁴ Bonincontri 1475 és 1478 között a firenzei egyetem asztrológia tanszékén Manilius *Astronomicon*ját adta elő, amellyel akkor már csaknem húsz esztendeje foglalkozott. Ekkor írta hozzá kommentárjainak javát, amelyeket firenzei tartózkodását követően tovább tökéletesített, és Rómában, 1484-ben adott ki. Ficino számára a Bonincontrival való találkozás különös ihlető erővel bírhatott, hiszen

¹⁹ Ld. DE VECCHI (1932).

²⁰ Antonii Benivienii *De regimine sanitatis ad Laurentium medicem*, BELLONI (1951). A mű 1470 után nem sokkal keletkezhetett, Benivieni ugyanis így beszél róla ajánlásában: *primum nostrum in medicina preludium* – „első zsengénk az orvostudományban”.

²¹ Benedetto Maffei (Verona, 1428 – Róma, 1494).

²² Lorenzo Bonincontri költő, humanista, asztrológus (San Miniato, 1410 – Róma, 1491).

²³ BONINCONTRI, *Rerum divinarum et naturalium*. HEILEN (1999).

²⁴ *Epistolarum libri XII*, in: Ficino (1576: 1, 655, 750, 787, 858, 937).

Bonincontri elsősorban költő és humanista volt,²⁵ az asztrológia iránti érdeklődését is éppen Manilius tankölteménye keltette fel.

Az asztrológiának leginkább a személyes sorsra vonatkozó jóslásra való felhasználása ellen tiltakozott sok tudós és filozófus, pontosan az ember szabad akarata védelmében: Plótinostól kezdve Ágostonon,²⁶ Aquinóin és Ficinón át egészen Picóig,²⁷ csak a legfontosabbakat említve. A kora keresztény egyházaknak az asztrológia elleni harca egészen keletkezésükig megy vissza: minthogy a bolygóprincípiumok egyben antik isteneket is jelöltek, nem is tudtak másként tekinteni rá, mint pogány istenek kultuszára. Mindazáltal az asztrológiának a középkor és a reneszánsz folyamán nagy számban voltak művelői az egyház berkein belül is, gondoljunk pl. Regiomontanusra, akit Bessarión bíboros támogat Ptolemaios-fordítása elkészítésében. Az asztrológiának az orvosi felhasználása és a jelentős események (templomok alapítása, hadivállalkozások megkezdése stb.) kedvező időpontjait meghatározó művelése ellen tehát számos egyházfőnek nem volt ellenvetése, és ez az uralkodók udvarában folyamatosan érvényben volt. A mágia iránti érdeklődés azonban komolyabb ellenérzéseket szított. Ebből fakad, hogy Ficino a mű befejezésével két apológiát is ír két egymást követő napon: az egyiket (1489. szeptember 15.) a Háromkirályokra emlékezve három Pietro nevű barátjához címezve: Nerihez, Guicciardinihez és Soderinihez. Ebben arra kéri őket, hogy védjék meg az esetleges támadásokkal szemben, ha őt azzal vádolják, hogy pap léte re orvostudományról és asztrológiáról, keresztény léte re mágiáról és horoszkópokról ír, vagy ha vele szemben azt állítják, hogy

²⁵ DELLA TORRE (1902: 681–687). (Különös tekintettel a platonizmus hatására Bonincontri műveiben.)

²⁶ Aug. *Civ. Dei* 5, 1–7. Ágoston három fő érve az asztrológia ellen: 1. ellentétes az ember szabad akaratával és az üdvözülés tanával; 2. Isten nem felelhet az égi eredetű negatív hatásokért; 3. a különböző sorsú ikerpárok cáfolják a jövendölések igazságát.

²⁷ Plótinus, *Enn.* 2, 4 (*Hatnak-e a csillagok*); Ficino 1477-ben írja *Disputatio contra iudicium astrologorum* c. művét, amely nem jelenik meg, azonban ebből részleteket átvesz, és újra feldolgoz az 1482-ben megjelent *De stella magorum* c. írásában, és az 1486-ban elkezdett Plótinus-kommentárjában. Giovanni Pico della Mirandola monumentális terjedelmű művét a jósló asztrológia ellen nem sokkal halála előtt, 1493-ban írja *Disputationes adversus astrologiam divinatricem* címmel, amelyet Girolamo Savonarola is felhasznált *Trattato contra li astrologi* című értekezéséhez, 1495-ben pedig nyomtatásban is kiadták.

az égnek nincs élete. Az első vádra a válasz Ficino szerint az lehet, hogy Isten is azt akarja, hogy az emberek törődjenek egészségükkel, a másodikat illetően a természeti és a démoni mágia közötti különbségre hívja fel a figyelmet, valamint a természeti mágia és a földművelés közötti párhuzamra. A harmadikra Pál apostol szavait idézi,²⁸ miszerint Isten adott mindennek életet és éltető lehetőséget (*inspirationem*), s az égitestek éltető és megtermékenyítő erejére emlékeztet.

A második „apológiát” (1489. szeptember 16.) Bernardo Canigianihoz, Giovanni Canaccihoz és Amerigo Corsininhoz címezte. Ez a következő címet kapta: *Miért szükséges az élethez az aggodalmaktól való mentesség és a lelki béke?* E levelet azonban cseppet sem mondanám védőbeszédnek, hiszen semmiféle mentegetőzést vagy védekezést nem tartalmaz. Amellett, hogy könyv-gyermekei védelmezésére kéri az „igazság bajnokait”, inkább a tapasztalt és bölcs barát tanácsait tolmácsolja számukra a helyes életfelfogásra vonatkozóan. Fő témája a jelenben való élés, a *carpe diem* fontossága, amely mentesít mindenféle aggodalmaskodástól, hiszen Ficino szerint ez pusztítja és sorvasztja el bennünk a legnagyobb mértékben az életerőt.

Végezetül a kísérő versről essék néhány szó. A mű nem igazán helyes címe, a *De triplici vita* Corsini köszöntőjéből származik, s csak később terjedt el – sajnos a modernkori szakirodalomban is gyakran használják, ami nem túl szerencsés, hiszen nem a „háromszoros életről” szól, hanem az életről, háromféle megközelítésben.²⁹

Források

- BELLONI 1951 L. BELLONI (a cura di), *Antonii Benivienii: De regimine sanitatis ad Laurentium medicem*, pubblicazione della Società di patologia in occasione del 2° Congresso, Torino 8–10 giugno, Milano, 1951.
- CASTELLI 1991 P. CASTELLI, *Motivi astrologici ed ermetici nel governo laurenziano*, in: F. Borsi (a cura di), *‘Per bellezza, per studio, per piacere’: Lorenzo il Magnifico e gli spazi dell’ arte*, Firenze, 1991, 55–78.
- FICINO 1576 M. FICINO, *Opera omnia*, Basileae, 1576.

²⁸ Ap. Csel. 17, 22–31.

²⁹ KRISTELLER (1973: LXXXIV). Más, kevésbé meggyőző magyarázat: PLESSNER (1978: 260, 1. jz).

- HEILEN 1999 S. HEILEN (kritikai kiad., szerk.), *De rebus naturalibus et divinis: zwei Leergedichte an Lorenzo de' Medici und Ferdinand von Aragonien*, Stuttgart – Leipzig, 1999.
- KÜHN 1821 K. G. KÜHN (ed.), *Galeni Opera omnia*, 1–20, Leipzig, 1821–1833.
- LITTRÉ 1839 É. M. P. LITTRÉ (trad.), *Hippocrate: Oeuvres complètes*, Paris, 1839.
- ORVIETO 1992 P. ORVIETO (a cura di), *Lorenzo de' Medici: Tutte le opere*, Roma, 1992.
- PLESSNER 1978 M. PLESSNER (ed.), *Marsilius Ficinus: De vita libri tres*, kritischer Apparat, erklärende Anmerkungen, Namenregister und Nachwort von Martin PLESSNER; nach dem Manuskript ediert von F. KLEIN-FRANKE, Hildesheim–New York, 1978.
- TAYLOR 1818 Th. TAYLOR (transl.), *Iamblichus: Life of Pythagoras*, London, 1818.
- TARABOCHIA CANAVERO 1995 A. TARABOCHIA CANAVERO (trad., a cura di), *Marsilio Ficino: Sulla vita*, Milano, 1995.

Felhasznált irodalom

- BIONDI–PISANI 1991 A. BIONDI (trad.) – G. PISANI (a cura di), *Marsilio Ficino: De vita*, Pordenone, 1991.
- BULLARD 1990 M. M. BULLARD, *The Inward Zodiac: A Development in Ficino's Thought on Astrology*, *Renaissance Quarterly* 43 (1990), 687–708.
- CASTELLI 1991 P. CASTELLI, *Motivi astrologici ed ermetici nel governo laurenziano*, in: F. Borsi (a cura di), *'Per bellezza, per studio, per piacere': Lorenzo il Magnifico e gli spazi dell'arte*, Firenze, 1991, 62–72.
- DELLA TORRE 1902 A. DELLA TORRE, *Storia dell'Accademia platonica di Firenze*, Firenze, 1902.
- DE VECCHI 1932 B. DE VECCHI, *I libri di un medico umanista fiorentino dei sec. XV; dai Ricordi di maestro Antonio Benivieni*, *La Bibliofilia* 34 (1932), 293–301.
- FEDERICI VESCOVINI 1992 G. FEDERICI VESCOVINI, *Lorenzo Il Magnifico e l'astronomia a Firenze*, *Il Ponte* 48 (1992), 77–106.
- FRAZER-IMREGH 2020a FRAZER-IMREGH M., *Adalékok Marsilio Ficino De vita című művének utóéletéhez – Hogyan került a De vita Angliába? Antikvitás és Reneszánsz* 5 (2020), 107–126. DOI: 10.14232/antikren.2020.5.107–126.
- FRAZER-IMREGH 2020b FRAZER-IMREGH M., *„Ki remélhet magának nagyobb isteni segítséget?” – Angelo Poliziano vigaszlevele Gioviano Pontanóhoz Ferrante király halála alkalmával*, *Antikvitás és Reneszánsz* 6 (2020), 43–68. DOI: 10.14232/antikren.2020.6.43–68.
- GARIN 1969 E. GARIN, *Le elezioni e il problema dell'astrologia*, in: *L'età nuova. Ricerche di storia della cultura dal XII al XVI secolo*, Napoli, 1969.
- HATFIELD 1970 R. HATFIELD, *The Compagnia de' Magi*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 33 (1970), 107–161.

- IMREGH 2002 IMREGH M. (ford., jegyz. és az utószót írta), *Giovanni Pico della Mirandola: Heptaplus, avagy a Teremtés hétféle magyarázata*, Budapest, 2002.
- IMREGH 2010 IMREGH M., *Giovanni Pico della Mirandola: Beszéd az ember méltóságáról*, Orpheus Noster 2 (2010), 141–159.
- IMREGH 2011 IMREGH M., *Marsilio Ficino: Három könyv az életről (részlet)*, fordítás, Orpheus Noster 4 (2011), 63–78.
- KASKE–CLARK 1998 C. V. KASKE – J. R. CLARK (eds., transl., intr., notes), *Marsilio Ficino: Three Books on Life*, Binghamton (New York), 1998.
- KLIBANSKY–PANOFKY–SAXL 1964 R. KLIBANSKY – E. PANOFKY – F. SAXL, *Saturn and Melancholy. Studies in the History of natural Philosophy, Religion and Art*, London, 1964.
- KRISTELLER 1973 P. O. KRISTELLER, *Supplementum Ficinianum*, 1–2., Firenze, 1937, 2. kiad. 1973.
- LERNER 1991 R. E. LERNER, *The prophetic manuscripts of the “Renaissance magus” Pierleone of Spoleto*, in: G. L. Potestà (ed.), *Il profetismo gioachimita tra Quattrocento e Cinquecento. Atti del III° Congresso internazionale di studi gioachimiti*, Genova, 1991, 97–116.
- MARTELLI 1965 M. MARTELLI, *Una vacanza letteraria di Lorenzo: il carnevale del 1490*, in: *Studi Laurenziani*, Firenze, 1965, 37–49.
- THORNDIKE 1923 L. THORNDIKE, *A History of Magic and Experimental Sciences* 1–2, New York – London, 1923.
<https://archive.org/details/historyofmagicex00thor/page/n9/mod/e/2up>
- THORNDIKE 1928 L. THORNDIKE, *Marsilio Ficino und Pico della Mirandola und die Astrologie*, *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 46 (1928), 584–585.
- THORNDIKE 1934 L. THORNDIKE, *A History of magic and experimental Science* IV, New York, 1934.
- VASOLI 1974 C. VASOLI, *Profezia e ragione. Studi sulla cultura del Cinquecento e del Seicento*, Napoli, 1974.
- VASOLI 1988 C. VASOLI, *Filosofia e religione nella cultura del Rinascimento*, Napoli, 1988.
- WALKER 1958 D. P. WALKER, *Spiritual and Demonic Magic from Ficino to Campanella*, London, 1958.
- ZANIER 1977 G. ZANIER, *La medicina astrologica e la sua teoria: Marsilio Ficino e i suoi critici contemporanei*, Roma, 1977.

Marsilio Ficino's apologies for *De vita libri tres* and Amerigo Corsini's occasional epigram

Ficino wrote two apologies for his work De vita libri tres in the form of a letter, both of which were to friends that he could count on in defending the work that he had completed in September 1489. His three books on health and lifestyle, written for scholars, also contain astrological and magical considerations about a life that is healthy, long, and supported by the forces of heaven. The first apology puts arguments in the mouths of his defenders. The second one's topic, in addition to asking for support, is: why is life necessary to be free from worries and why does it need peace of mind? After an introduction, these letters are published here in a Hungarian translation together with Amerigo Corsini's epigram, with which he welcomed the book and its author.

Keywords: Marsilio Ficino, *De vita libri tres*, apology, Amerigo Corsini

Marsilio Ficino

Apologia I¹

Apologia quaedam, in qua de medicina, astrologia, vita mundi, item de
Magis, qui Christum statim natum salutaverunt.

Marsilius Ficinus Florentinus, dilectissimis suis in veritatis studio fratribus, tribus Petris, Nero, Guiciardino, Soderino, ter quaterque salutem. Rectius modo Tripetro, quam tribus Petris fortasse dixissem. Sicut enim ubi palma est una, non faciunt plures in ea digiti manus ibi plures, sic vestra amici corpora tria nihil prohibere videntur, quo minus unum efficiat Petrum una voluntas. Faber ille coelestis patriae Christus, tam ingentem procreavit petram, ut immenso huic aedificio Ecclesiae suae una haec petra fundando sufficeret. Ego quoque tam grandes nactus sum divina quadam sorte petras, ut tres nunc meo vel arduo satis aedificio faciant. Nunc vobis amici, nunc, si nescitis, arx illa Palladis necessaria fore videtur, qua procul a nobis saevum impiorum gigantum impetum arceamus. Quamobrem vestra primum arce tribus constructa petris, trium liberorum meorum vitam, vitae publicae succurrentium munire decrevi. Scitis, ut arbitror, me *De vita* librum composuisse in libellos tres divisum, quorum primus *De vita sana*, secundus *De vita longa*, tertius *De vita coelitus* inscribetur. Igitur esca tituli tam suavis quam plurimos alliciet ad gustandum. Sed in numero tanto ignorantes plerique futuri sunt, ut arbitror, maligni quoque non pauci.

¹ Latin szöveg: BIONDI–PISANI (1991: 428–444). Átültetésem ellenőrzésénél és a jegyzetek készítésénél felhasználtam még a következőket: TARABOCHIA CANAVERO (1995), KASKE–CLARK (1998).

² A három Péter: Pietro Neri (Francesco Neri fia), Ficino tanítványa és sok levelének címzettje, jelentős politikus, aki Pisa kapitányaként halt meg 1512. január 16-án: KRISTELLER (1973: I, 110) és DELLA TORRE (1902: 728); Pietro Guicciardini (1454–1513), akit a firenzei Signoria priorjának választottak, és a történetíró Francesco Guicciardini apja volt: KRISTELLER (1973: I, 344), DELLA TORRE (1902: 727–728); Pietro Soderini (1452–1513), Tommaso fia, akit 1502-ben élete végéig gonfalonierének választanak, DELLA TORRE (1902: 726–727), s akiról Machiavelli nem túl hízelgően nyilatkozik *A fejedelem* c. művében.

Marsilio Ficino

I. apológia

Apológia; amelyben az orvoslásról, az asztrológiáról és a világ életéről ejtünk szót, valamint a Mágusokról, akik az újszülött Krisztust köszöntötték.

A firenzei Marsilio Ficino az igazság kutatásában szeretett testvéreinek, a három Péternek, Nerinek, Guicciardininek és Soderininek² újra meg újra üdvözlétét küldi. S talán helyesebb lett volna azt mondanom: a Hárompétereknek, mint a három Péternek; mert ahogyan egyetlen tenyér több ujjá sem hoz létre több kezet, úgy a ti három testetek sem akadályozza meg, kedves barátaim, hogy egy akarat forrasszon össze benneteket egyetlen Péterré. Mennyei hazánk mestere, Krisztus egy oly hatalmas kősziklát teremtett, hogy ez az egyetlen kőszikla elegendő volt Egyháza e hatalmas épületének megalapozásához.³ Isteni segítséggel jómagam is oly roppant sziklákra tettem szert, hogy hárman elegendőek meglehetősen magas épületemhez. Márpedig úgy tűnik, most Pallas fellegvárára lesz szükségetek, barátaim (ha nem tudnátok), ahonnan elháríthatjuk az istentelen gigászok vad támadását.⁴ Ezért úgy döntöttem, a ti három kősziklából épült erősségekre bízom három (könyv)gyermekem életét,⁵ amelyek mindenki életének igyekeznek segítséget nyújtani. Bizonyára tudjátok, hogy írtam egy könyvet *Az életről*, amely három részre oszlik: az első *Az egészséges életről*, a második *A hosszú életről*, a harmadik *Az égtől szerzendő életről* szól. Egy ilyen vonzó cím tehát a lehető legtöbb embert arra csábít majd, hogy beleolvasson. Ám e sokak közt a legtöbben, úgy vélem, tudatlanok lesznek, s nem kevesen rosszindulatúak is.

³ Mt 16, 18: *Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferi non praevallebunt adversus eam.* (És én mondom neked, hogy te Kőszikla (Péter) vagy, és erre a kősziklára fogom felépíteni Egyházamat, és a pokol kapui nem lesznek erősebbek annál.)

⁴ Pallas Athéné az egyik mítoszvariáns szerint előnevét a Pallas nevű óriás legyőzése után kapta, Apollod. *Bibl.* 1, 37. Pallas „fellegváráról” ld. *De vita* 1, 2. A gigászok mint a formátlan világ elbizakodottságának szimbólumai fenyegetést jelentenek az istenek rendezett világára: ld. *Ov. Met.* 1, 152-től.

⁵ Szójáték a latin *liberi* (gyermek) és *libri* (könyvek) szavakkal, amelyet a továbbiakban is felhasznál Ficino. Hasonló játék Platónnál: *Phaidr.* 275a, 277e–278b.

Alius ergo dicet: „Nonne Marsilius est sacerdos? Est profecto. Quid igitur sacerdotibus cum medicina? Quid rursus cum astrologia commercii?” Alius item: „Quid Christiano cum magia vel imaginibus?” Alius autem, et quidem indignus vita, vitam invidebit coelo. Cuncti denique sic affecti, beneficio in eos nostro ingrati nimis erunt, atque adversus charitatem nostram, qua vitae prosperitatisque publicae pro ingenii facultate consulimus, non pudebit esse crudeles.

Communis igitur erit vobis iste labor, sed ut quodammodo levior sit: tres enim estis adversum tres hostes, distributum subite certamen. Nec invectiva (novi enim ingenium vestrum) confutabitis invectivam, sed alieni fellis amaritudinem (quae vestra suavitas est mirifica) vestri mellis dulcedine superabitis.

Principio, candidissime Nere, respondeto primis, antiquissimos quondam sacerdotes fuisse medicos, pariter et astronomos. Quod sane Chaldaeorum, Persarum, Aegyptiorum testificantur historiae. Ad nullum praeterea magis, quam ad pium sacerdotem pertinere singularis charitatis officia, quae quidem in maximo omnium beneficio quam maxime lucent. Officium vero praestantissimum est proculdubio, quod et maxime necessarium, et in primis ab omnibus exoptatum, efficere videlicet ut hominibus sit mens sana in corpore sano. Id autem ita demum praestare possumus, si coniungimus sacerdotio medicinam. At quoniam medicina sine favore coelesti (quod et Hippocrates Galenusque confitentur, et nos experti sumus) saepius est inanis, saepe etiam noxia, nimirum ad eandem sacerdotis charitatem astronomia pertinet, ad quam attinere diximus medicinam. Eiusmodi, ut arbitror, medicum honorari sacrae litterae iubent, quoniam propter necessitatem hunc Altissimus procreaverit.

⁶ Vö. Ficino, *De religione christiana*, 1. fej., FICINO (1576: 1–2).

⁷ A hippokratési mondás latin verziójának megőrzője Iuvenalis 10, 356: *Mens sana in corpore sano*.

⁸ Hippoc. *De decoro*, LITTRÉ (1839: 9, 234–236); Galénos, *Quod optimus medicus sit quoque philosophus*, KÜHN (1821: 1, 53); *De diebus decretoriis* 3, 1–7, KÜHN (1821: 9, 901–915); *De Hippocratis et Platonis placitis*, KÜHN (1821: 5, 789–791). Galénos és az asztrológia témájában ld. THORNDYKE (1923: 1, 178–180).

Így azt mondja majd valaki: „Ez a Marsilio nem pap véletlenül? Bizony hogy az! Akkor hát mi dolga van a papoknak az orvoslással? Továbbá mi dolga van az asztrológiával?” Másvalaki meg: „Mi dolga egy kereszténynek a mágiával vagy a talizmánokkal?” Ismét más (aki emiatt az életet meg sem érdemli) tagadja, hogy az ég élettel rendelkezne. Akik pedig így éreznek, túl hálátlanok lesznek jótéteményünk iránt, amelyet eléjük tártunk, és szeretetünkkel szemben, miáltal mindenki élete és jóléte érdekében tehetségünkhöz mérten tanácsokat adtunk, nem szégyellnek majd kegyetlennek mutatkozni.

Közösen vár rátok tehát ez a feladat, de hogy valamivel könnyebb legyen, külön-külön vegyétek fel velük szemben a küzdelmet, hiszen hárman vagytok három ellenséggel szemben. És ne kirohanásokkal cáfoljátok meg a kirohanásokat (jól ismerem ugyanis természeteket), hanem mások gyűlölködésének keserűségét a ti mézetek édességével győzzétek le – hiszen kedvességeitek csodákra képes.

Először, kedves Neri, válaszolj az első felvetésre: a régi papok egykor egyszersmind orvosok és asztronómusok is voltak⁶ – ezt bizonyítja a kháldeusok, a perzsák és az egyiptomiak történelme. Azontúl senki másra nem tartoznak inkább a felebaráti szeretet feladatai, mint a kegyes papra, ezek pedig akkor a legragyogóbbak, ha mindenki legfőbb javát szolgálják. A legkiemelkedőbb szolgálat pedig kétségkívül az, amelyik egyben a legszükségesebb is, és amelyre mindenki vágyva vágyik: tudniillik, hogy hozzásegítsük az embereket, hogy ép testben ép lelkük legyen.⁷ Ezt pedig akkor tudjuk elérni, ha a papi hivatallal összekapcsoljuk az orvoslást. Ám mivel az orvoslás az ég támogatása nélkül gyakran nem elég hatékony, sőt néha káros (ezt Hippokratés és Galénos is vallja, és mi magunk is megtapasztaltuk), nem csoda, ha az asztrológia hozzátartozik a papi törődéshez, amelyhez tartozni mondtuk az orvoslást is.⁸ Úgy hiszem, a Szentírás is azt parancsolja, hogy az ilyen orvost becsüljük, mivel őt a Magasságos a szükségből fakadóan teremtette.⁹

---

⁹ *Ecclesiasticus* (Jézus, Sirák fia) 38, 1: *Honora medicum, propter necessitatem etenim illum creavit Altissimus.* (Becsüld az orvost, ugyanis szükséges volta miatt teremtette őt a Magasságos.) Luk 9, 1; Mt 10, 1; Ficino, *Epistulae* 1, 127–128: FICINO (1576: 645).

Et Christus ipse vitae largitor, qui discipulis mandavit languentes toto orbe curare, sacerdotibus quoque praecipiet, si minus verbis, ut illi quondam mederi possint, saltem herbis et lapidibus medeantur. Quae si minus ipsa sufficiant, opportuno quodam afflatu coeli conflare haec, et aegrotis admovere iubebit. Nam et ipse eodem afflatu coeli animalia passim ad suam quaeque concitat medicinam, usque adeo vitae omnium abundantissime providet. Sic instinctu coelesti divinitus instigante, serpentes quidem maratro, hirundines autem chelidonia oculis medicantur, aquilae vexatae partu, aetitem lapidem divinitus invenerunt, quo feliciter ova statim eniterentur. Itaque Deus ipse, qui per coelum animalia quaevis ad medicinas instigat, sacerdotes certe permittit, non mercede, inquam sed charitate, medicinis coelitus confirmatis morbos expellere. His vero tu deinceps plura etiam si expedierit ingenii tui aculeis addes.

Surge post haec et tu, Guiciardine vehemens, atque curiosis ingeniis respondeto magiam vel imagines non probari quidem a Marsilio, sed narrari, Plotinum ipsum interpretante. Quod et scripta plane declarant, si aequa mente legantur. Neque de magia hic profana, quae cultu daemonum nititur, verbum quidem ullum asseverari, sed de magia naturali, quae rebus naturalibus ad prosperam corporum valetudinem coelestium beneficia captat, effici mentionem. Quae sane facultas tam concedenda videtur ingeniis legitime utentibus, quam medicina et agricultura iure conceditur, tantoque etiam magis, quanto perfectior est industria terrenis coelestia copulans. Ex hac officina Magi, omnium primi, Christum statim natum adoraverunt.

---

¹⁰ [...] *opportuno quodam afflatu coeli conflare haec, et aegrotis admovere iubebit.* Itt nyilván az ég hatásáról van szó; ez a hatás a világlélek szellemén keresztül érvényesül, ld. III. k. 1–16. fejt.

¹¹ Plin. *HN* 8, 41, 99; 8, 27, 36.

¹² Plin. *HN* 25, 50, 89; Dioscorides, *Materia medica*, 359. fejt.

¹³ *Aetites* – tojásdad alakú barna agyagvasérc héjas szerkezettel, amely belül laza, és többnyire valamiféle mag található benne, megrázva csörgő hangot ad.

¹⁴ Plin. *HN* 30, 44, 130: *Lapis aëtites in aquilae repertus nido custodit partus contra omnes abortuum insidias.* („A saskő, melyet a sas fészkeben lehet találni, megvédi a koraszülés minden problémájától.”)

És az élet adományozója, Krisztus is, aki tanítványainak megparancsolta, hogy enyhítsenek a szenvedők bajain az egész földkerekségen, a papoknak is valószínűleg azt írná elő, hogy ha már szavakkal nem tudnak gyógyítani, ahogyan egykor az apostolok tették, legalább füvekkel és kövekkel gyógyítsanak. S ha ezek önmagukban nem lennének elegendőek, akkor azt parancsolná: az ég megfelelő sugallatával¹⁰ kell elkészíteni és beadni is őket a betegeknek. Hiszen ő maga is ugyanezen égi ihletéssel indít arra mindenféle állatot, hogy lépten-nyomon a saját orvoságát keresse, olyan bőségesen gondoskodik minden élőlény számára az életről. Így egy Istentől származó égi ösztökélésre gyógyítják a szemüket a kígyók édesköménnyel,¹¹ a fecskék fecskefűvel;¹² a sasok szülési fájdalmukban isteni ihletésre találták meg a saskövet,¹³ amelynek segítségével nyomban le tudják rakni tojásaikat.¹⁴ És így Isten maga is, aki az ég révén ösztönzi az állatokat, hogy orvoságukra rátaláljanak, bizonyára a papoknak is megengedi, hogy (persze nem nyereségvágyból, hanem emberbaráti szeretettől vezérelve) az ég által megerősített orvoságokkal tartsák távol a betegségeket. Ezekhez az érvekhez pedig te a te éles elméddel még számos másikat hozzáfűzhetsz, ha kell.

Ezután pedig, tüzes Guicciardini, te kelj fel, és azt feleld a tudálosoknak, hogy Marsilio nem ajánlja a mágiát és a talizmánokat, hanem csak beszél ezekről, miközben Plótinost kommentálja:¹⁵ az írásból világosan kiderül, ha valaki nyugodt elmével olvassa. Azontúl egy szó sem esik arról az istentelen mágiáról, amely démonok tiszteletére épül, hanem a természeti mágiáról teszünk csak említést, amely természetes dolgokkal igyekszik a testek jó egészségéhez az égiek adományait megszerezni.¹⁶ Ezt a lehetőséget pedig, úgy tűnik, legalább annyira meg kell engedni azoknak, akik szabályszerűen használják fel, mint amennyire jogosan engedélyezett az orvoslás és a földművelés, sőt, még annyival inkább, amennyivel tökéletesebb egy olyan tevékenység, amely a földi dolgokat égiekkel párosítja. Így cselekedtek a Háromkirályok (*Magi*) is, akik az újszülött Krisztust mindenki más előtt imádták.

¹⁵ Ezt a könyvet Ficino eredetileg Plótinus *Enn.* 4, 3, 11 (*A lélekről I.*), illetve a 4, 4 (*A lélekről II.*) kommentárjának szánta, ld. KRISTELLER (1973: LXXXIV), GARIN (1969: 423–447), WALKER (1958: 3, 2. jz; 41), KLIBANSKY–PANOFKY–SAXL (1964: 248).

¹⁶ A kétféle mágia megkülönböztetéséhez ld. IMREGH (2010: 157–158).

Quid igitur expavescis magi nomen formidolose, nomen Evangelio gratiosum, quod non maleficum et veneficum, sed sapientem sonat et sacerdotem? Quidnam profitetur Magus ille venerator Christi primus? Si cupis audire, quasi quidam agricola est, certe quidam mundicola est. Nec propterea mundum hic adorat, quemadmodum nec agricola terram, sed sicut agricola humani victus gratia ad aerem temperat agrum, sic ille sapiens, ille sacerdos gratia salutis humanae inferiora mundi ad superiora contemperat, atque sicut ova gallinae, sic opportune terrena subiicit fovenda coelo. Quod efficit semper ipse Deus, et faciendo docet suadetque facere, ut a superis infima generentur et moveantur atque regantur.

Denique duo sunt magiae genera. Unum quidem eorum, qui certo quodam cultu daemones sibi conciliant, quorum opera fretri fabricant saepe portenta. Hoc autem penitus explosum est, quando princeps huius mundi eiectus est foras. Alterum vero eorum, qui naturales materias opportune causis subiiciunt naturalibus, mira quadam ratione formandas.

Huius quoque artificii species duae sunt. Altera quidem curiosa, altera necessaria. Illa sane ad ostentationem supervacua fingit prodigia, seu quando Persarum magi ex salvia sub fimo putrefacta, dum Sol et Luna secundam Leonis faciem occuparent eundemque gradum ibi tenerent, generabant avem merulae similem, serpentina cauda, eamque redactam in cinerem infundebant lampadi, unde domus statim plena serpentibus videbatur. Hoc autem tamquam vanum et saluti noxium procul effugiendum. Tenenda tamen species necessaria, cum astrologia copulans medicinam.

Si quis autem pertinax ulterius instet, morem huic ita gerito, Guiciardine, ut ne legat haec nostra, nec intelligat, nec meminerit, nec utatur homo, si homo est tanto beneficio prorsus indignus. Multa sunt praeterea, quae tu adversus ingratoram ignorantiam in medium afferre tuo ingenio poteris.

---

¹⁷ A Háromkirályokra (Mágusokra) vonatkozó újszövetségi hely: Mt 2, 1–12; vö. Ficino, *Epistularum liber VII*, Levél Federigo da Montefeltróhoz, az urbinói herceghez, 1481. febr. 6., in: FICINO (1576: 1, 849–854).

¹⁸ Jn 12, 31. A Sátán bukására utal.

¹⁹ A mágia perzsa eredetére vonatkozóan a klasszikus forrásunk Plin. *HN* 30, 1–2: *Magicas vanitates, artem [...] instabilem, inritam, inanem [...] habentem tamen quasdam veritatis umbras...*

Miért olyan szörnyen félelmetes hát a mágus név a számodra, amely pedig az evangélium számára igen kedves, és nem a „gonosz és méregkeverő” jelentéssel bír, hanem a „bölcsh” és a „pap” jelentésével? Mi a hivatása a mágusnak, aki Krisztust elsőként imádja?¹⁷ Ha tudni akarod, hát egyfajta földműves, azaz világműves. De ettől még nem imádja a világot, miként a földműves sem imádja a földet, hanem ahogy a földműves az emberi táplálék kedvéért a földet az időjárásnak megfelelően kezeli, úgy a bölcsh is, a pap is az emberi üdvösség kedvéért a világ lenti részeit a felsőkhöz igazítja, és mint a tyúktojást a kotlós melege alá, úgy a földi dolgokat is megfelelőképpen az ég támogatása alá helyezi. Ezt mindig Isten maga teszi, és azzal, hogy ezt teszi, arra tanít, és arról győz meg minket, hogy mi is így cselekedjünk; hogy a fenti dolgok hozzák létre, mozgassák és irányítsák a lenti dolgokat.

Összefoglalva tehát kétféle mágia létezik. Az egyik azoké, akik egy bizonyos kultusz révén démonokat nyernek meg maguknak, akik közreműködésével gyakran rendkívüli jelenségeket képesek létrehozni. Ez azonban teljességgel kiveszett akkor, amikor e világ fejedelme kiűzetett.¹⁸ A másik pedig azoké, akik a természetes anyagokat a megfelelő módon helyezik a természetes okok [hatása] alá, hogy csodálatos módon idomuljanak ezekhez.

Ez utóbbi műveletnek is két fajtája van. Az egyik a kíváncsiságot, a másik a szükségét szolgálja: az előbbi magamutogatásból teljesen haszontalan csodákat hoz létre, mint amikor a perzsa mágusok¹⁹ trágya alatt rothasztott zsályából (mikor a Nap és a Hold az Oroszlán második arculatában²⁰ ugyanazon a fokon álltak) egy rigószerű madarat hoztak létre, kígyófarokkal. Azután elhamvasztották, és egy lámpásba szórták, mire tüstént úgy tűnt, mintha a ház kígyókkal lenne tele.²¹ Az ilyesmi mint hiábavaló és az egészségre ártalmas dolog messziről kerülendő. A szükségét szolgáló fajtát viszont meg kell tartanunk, amelyben az asztrológia az orvoslással kapcsolódik össze.

Ha valaki makacsul tovább ellenkezne, annak úgy járj a kedvében, Guicciardinim, hogy mondd meg neki: ne olvassa, sőt meg se próbálja megérteni művünket, ne is emlékezzen rá, és ne használja az ilyen ember, ha embernek nevezhető egyáltalán az, aki egy ilyen bőkezű adományra ennyire méltatlan. Ezentúl sok más dolog van, amit az efféle hálátlan tudatlansággal szemben felhozatsz saját elmésségedre támaszkodva.

²⁰ *Facies*: a modern asztrológiai terminusa „dekán”. Minden jel 30 foka háromszor 10 fokra oszlik, ezek a jelek ún. „arculatai” a hellenisztikus és a középkori asztrológiában.

²¹ Állatok előállításának receptjei a *Picatrix* 4, 9-ben találhatók.

Quidnam agis et tu, strenue Soderine noster? Tolerabis ne superstitiosos caecosque nescio quos futuros, qui vitam in animalibus vel abiectissimis herbisque vilissimis manifestam vident, in coelo, in mundo non vident? Iam vero si homunciones isti vitam minimis concedunt mundi particulis, quae tandem dementia est, quae invidia, nec nosse nec velle totum vivere, in quo vivimus et movemur et sumus? Quod quidem canit Aratus, Iovem manifeste significans communem corporis mundani vitam. Peropportune nunc in haec Arati verba nescio quomodo videor incidisse. Memini Lucam evangelistam, memini Paulum Apostolum his verbis libenter uti, in quibus mundi vitam sapientes illi non horrent. At vero superstitiosus quidam his obiicit non facile convinci ex verbis eiusmodi Paulum assentiri mundum habere animam, sed tantum subesse Deo, ac nos in hoc ipso Deo vivere. Esto igitur, ne nominemus in mundo, quando non placet, animam. Nomen anima sit prophanum. Licebitne saltem vitam qualemcunque dicere, quam Deus ipse mundi faber huic operi suo tam feliciter absoluto clementer inspiret, quandoquidem erga vilissima quaeque viventia non est avarus, et quotidie per coelum quam plurimis que sunt in eo largissime praestat vitam? Dic, amabo, nonne vides boves et asinos, o bos, o asine, qui tactu quodam ex se viventia generant esse vivos? Si ergo haec praeterea ex se viva quaedam aspectu etiam generarent, an non multo magis haec vivere iudicares, si quod modo ipse iudicium, si quam vitam habes? Coelum terrae maritus non tangit (ut communis est opinio) terram, cum uxore non coit, sed solis syderum suorum quasi oculorum radiis undique lustrat uxorem, lustrando foecundat procreatque viventia. Num ergo vitam vel intuendo largiens, ipsum in se propriam nullam habet vitam? Et quod dedit avi struthio vitam aspectumque vivificum, longe est hoc ipso deterius.

²² Aratos (Kr. e. 3. sz., Soli, Kilikia) csillagászati témájú *Phaenomena* c. műve bevezetőjének 1–5. sora. Jupiterre mint a világ lelkére vonatkozóan ld. Ficino, *Epistulae* 1, 47, in: FICINO (1576: 614).

²³ Az athéniakhoz szóló beszédében Pál valóban idézi Aratos *Phaenomenájának* 5. sorát: „mert mi vagyunk az ő gyermekei”. Ap Csel 17, 28: *In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus: sicut et quidam vestrorum poetarum dixerunt: Ipsius enim et genus sumus.* (Ugyanis benne élünk, tevékenykedünk, és létezőnk: miként a ti költőitek mondták: Az ő szülöttjei vagyunk ugyanis.); de ld. Pál egész beszédét az Areiospagos előtt: 17, 22–31. A mondást egyébként a félig mitikus filozófus-költőnek, a krétai Epimenidésnek (Kr. e. 7–6. sz.) tulajdonítják. Az Ap Csel szerzője Lukács, ld. az ő evangéliumát is, 20, 36: „Isten gyermekei”.

Hát te, serény Soderini, vajon mit teszel? Vajon túrni fogod azokat a babonás és vak embereket (akárcik lesznek), akik bár a leghitványabb állatokban és a legjelentéktelenebb növényekben nyilvánvalónak tekintik az életet, az égben, a világban mégsem ismerik fel? Márpedig, ha ezek a szerencsétlenek elismerik, hogy a világ ezen igen kicsiny részeiben van élet, micsoda esztelenség fel nem ismerni, micsoda irigység megtagadni az életet a mindenségtől, „amelyben élünk, tevékenykedünk és létezünk”? Ezt zengi költeményeiben Aratos, aki világosan kifejti, hogy Jupiter a világegyetem testének közös élete. Azt hiszem, nagyon is jókor merültek fel Aratosnak²² éppen ezek a szavai. Úgy emlékszem, hogy Lukács evangélista és Pál apostol is szívesen éltek ezzel az idézettel, amelyben e bölcsek nem rettentek vissza attól, hogy a világnak élete lehet.²³ Persze egy babonás azt vetheti ellene ennek, hogy nem fogjuk őt könnyen meggyőzni arról ezen idézet alapján, hogy Pál egyetértett azzal, hogy a világnak lelke van, hanem csupán azzal, hogy a világ Isten alá van vetve, és mi benne: magában Istenben élünk. Legyen így tehát, ne említsük a világban a lelket, ha nem tetszik. Kerüljük a lélek elnevezést, de beszélhetünk-e vajon valamiféle életről, amelyet Isten, a világ alkotója e tökéletes művébe kegyesen belélehel? Hiszen nem sajnálja azt a leghitványabb kis élőlényektől sem, és nap mint nap az ég révén a világon levő számtalan dolognak bőségesen ontja az életet. Mondd csak, te marha, te szamár,²⁴ hát nem látod, hogy a marhák és a szamarak élnek, amelyek egyfajta érintés útján újabb életet képesek létrehozni önmagukból? Ha tehát ezek ezenkívül a pusztá tekintetükkel is élő dolgokat tudnának létrehozni önmagukból, vajon nem gondolnád-e, hogy ezek sokkal inkább élnek, ha van legalább egy kis eszed, s ha van benned élet egyáltalán? Az általános vélekedés szerint az ég, a föld férje, nem érinti a földet, feleségével nem hál, hanem csupán csillagainak – mintegy szemeknek – sugarával szemléli feleségét, és tekintetével termékenyíti meg, s hozza létre az élőlényeket. Tehát ha az életet akár csak ránézéssel adja, talán épp neki magának ne lenne saját élete önmagában? Ezek szerint, ami a struccmadárnak életet és éltető pillantást adott, sokkal hitványabb lenne annál.

---

²⁴ Történetesen a marha és a szamár is melankolikus állat, ld. Guillaume de Conches, *Philosophia mundi*, in: PL 172, 55.

His tandem adductis in medium, nisi persuaseris, superstitiosum istum mittito semivivum, immo vero non vivum.

Proinde ut pluribus causam nostram patronis agamus, addito Petre mi Nere Amphionem illum nostrum Landinum Christophorum oratorem pariter et poetam. Ille noster Amphion suavitate mira celeriter lapidea hostium nostrorum corda demolliet. Tu vero Guiciardine carissime compater, ito nunc, ito alacer, Politianum Herculem accersito. Hercules quondam ubi periculosius certandum foret, vocitabat Iolaum, tu nunc similiter Herculem. Nosti profecto quot barbara monstra Latium iam devastantia Politianus Hercules invaserit, laceravit, interemerit, quam acriter expugnet passim, quam tuto propugnet. Hic ergo vel centum hydrae capita nostris liberis minitancia, statim contundet clava flammisque comburet. Eia, mi dulcissime Soderine, surge, age, Picum salutato Phoebum. Hunc ergo saepe Phoebeum appello meum, ille me Dionysium vicissim atque Liberum. Fratres ergo sumus. Nuntia Phoebio meo venenosum contra nos Pythonem ex palude iamiam emergentem. Tendat arcum obsecra, precor. Confestim spicula iaculetur. Intendet ille protinus, scio quid loquar, venenumque totum semel una nece necabit.

Valete iam feliciter, amantissimi fratres mei, non valetudine tantum felici, sed ipsa etiam felicitate digni, liberorumque meorum in lucem iam prodeuntium valitudinem felicitatemque curate.

XV Septembris MCCCCLXXXIX. In agro Caregio.

²⁵ Cristoforo Landino (Firenze, 1424–1498) humanista, Dante, Horatius és Vergilius kommentátora. A *Studio Fiorentino*ban 1458-tól (mestere, Carlo Marsuppini után) a poétika és a rétorika oktatója. Előadásaiban hangsúlyozta a Platón-stúdiumok fontosságát, többek között Ficino és Poliziano, majd Lorenzo és Giuliano de' Medici tanára. Filozófiai művei dialógusok: a *De anima* (A lélekről, 1471), a *Disputationes Camaldulenses* (Kamalduli beszélgetések, 1474), ahol Ficino is megjelenik beszélgetőtársként, és a *De vera nobilitate* (Az igazi nemességről, 1487 után). Lorenzo de' Medici ajánlásával a nápolyi király, Aragóniai Ferrante számára olaszra fordította Plinius *Naturalis historiáját*. Tagja volt Ficino platonikus akadémiájának.

²⁶ Angelo Ambrogini da Montepulciano, azaz Poliziano (Firenze, 1454–1494. szept. 29.), költő és filológus, görög szövegek latinra fordítója, többek között Homéros *Iliásának* első énekeit ültette át. Latin költeményei mellett jelentősek az olasz (*volgare*) nyelvű szerzeményei, pl. *Le stanze della giostra*, amelyet a fiatalon meggyilkolt Giuliano de' Medici lovagi tornájára írt, a később Monteverdi szövegkönyvévé lett *Fabula di Orfeo*. Szoros barátságban állt Giovanni Pico della Mirandolával. Mindkettőjüket

Ha mindezeket az érveket felhozta, és még mindig nem győzted meg a babonást, akkor hagyd, mert az félholt, vagy egészen az.

Ezek után, hogy ügyünket még több támogatóval védjük, vedd közénk, Pietro Neri, a mi Cristoforo Landinónkat,²⁵ aki szónok és költő is egyidejűleg; ez a mi Amphióunk csodás ékesszólásával egykettőre meglágyítja majd ellenségeink kőszívét. Te pedig, Guicciardini barátunk, menj most gyorsan, és a Herkules Polizianót²⁶ keresd meg. Herkules egykor, amikor valamely veszélyesebb feladata akadt, Iolaost hívta segítőül,²⁷ te meg most ugyanígy a mi Herkulesünket. Bizonyára tudod, hány *Latiumot* pusztító barbár szörnyeteget támadott meg, marcangolt szét és terített le Poliziano-Herkules, milyen ádázul küzd mindenütt, és milyen biztos védelmet ad. Ő tehát a gyermekeimet fenyegető *hydra* akár száz fejét is rögtön szétzúzza buzogányával, és tűzzel megégeti.

Rajta, kedves Soderini, kelj fel, és menj, üdvözöld Pico-Phoebust.²⁸ Őt én gyakran nevezem Phoebusomnak, ő meg engem Dionysusnak és Libernek – testvérek vagyunk tehát. Jelentsd hát Phoebusomnak, hogy egy mérges kígyó készül kiemelkedni a mocsárból.²⁹ Arra kérem, feszítse meg iját. Vesse el dárdáit azonnal. Ő nyomban érteni fogja – tudom, mit beszélek –, és az egész mérget egyetlen csapásra hatástalanítja.

Éljetek tehát boldogul és egészségben, szerelmes fivéreim, nem csupán egészségeteknek örvendve, hanem magára a boldogságra méltóan, és vigyázzatok az immáron világra jövő gyermekeim egészségére és boldogságára.

Careggi, 1489. szeptember 15.

---

megmérgezték, valószínűleg politikai okokból. A firenzei San Marco székesegyházban nyugszanak közös sírhelyen Girolamo Benivieni (Firenze, 1453–1542) költővel együtt. Polizianóról egy készülő könyvemben kívánok hosszabban szólni, rövid életrajzát ld. FRAZER-IMREGH (2020b: 47–51).

²⁷ Iolaos Héraklés unokaöccse (testvérének, Iphiklésnek a fia), őt hívta segítségül a hydra legyőzésében, ld. Apollod. *Bibl.* 2, 5, 2.

²⁸ Giovanni Pico della Mirandola (Mirandola, Firenze, 1463–1494), Ficino harminc esztendővel fiatalabb, mégis nagyra tartott filozófus barátja, akit annak első, 1479-es firenzei látogatásakor ismert meg, s ő buzdított, hogy a költészet és a filozófia közül inkább az utóbbit válassza. Pico életéről ld. fordításomhoz csatolt utószavamat: IMREGH (2002: 99–115).

²⁹ Apollón ölte meg a Pythón nevű sárkányt Delphoiban, ld. a 2. *Homéroszi himnusz*t.

Apologia II

Quod necessaria sit ad vitam securitas et tranquillitas animi

Marsilius Ficinus dilectissimis in veritatis venatione fratribus Bernardo Canisiano, Iohanni Canacio, Amerigo Cursino, salutem.

Cum primis hic in verbis venationem quandam instituissemus, merito forsán canes statim adhibuimus et cursores. Apte quidem philosophantes appellavimus venatores, anhela semper veritatis indagine laborantes. Num etiam apte canes? Aptissime, inquit in *Republica* Socrates. Philosophantes enim vel legitimi sunt vel spurii. Ambo canes. Illi quidem veritatem ipsam sagaciter investigant, mordicus inventam tenent. Hi vero pro opinione latrant, mordent, lacerant. Tantum profecto canes inter philosophos sibi vendicant, ut non solum se ipsos in sectam aliquam inseruerint, sed etiam sectam ipsi suam nomine Cynicam quandoque confecerint. Habet quinetiam suos Academia canes. Huc ergo vos sagaces Academiae canes, huc vos velocissimi cursores advoco. Tris enim estis. Tres ergo nunc meos precor defendite liberos adhuc teneriores, inter lupos (ut vereor) e vestigio prodituros. Currite, inquam, alacres: negotia enim nunc vobis optata mando, non curas. Georgium Benignum Salviatum cognoscitis meum, qui veritatem illam, per cuius nunc vos vestigia passim venando discurritis, iam diu et sagaciter assecutus. Qui et fratres suos Solis instar, maior ipse minores illustrat. Huic igitur, si quem luporum ululatum audieritis, nuntiate. Fortissimus ille Georgius omnes facile fugabit lupos, qui et vastum draconem quandoque transfixit.

³⁰ A Canaci és Canisiani nevekben rejlő kutya (*canis*) szóval enged meg egy szójátékot magának alább Ficino. Giovanni di Antonio Canaci személyével kapcsolatban ld. Piero Crinito, *De honesta disciplina* 25, 9 és KRISTELLER (1973: I, 129). Bernardo Canisianiról ld. KRISTELLER (1973: II, 321 és 329), valamint FICINO (1576: 574; 937). Amerigo di Bartolomeo Corsini (1452–1501) Ficino tanítványa és számos levelének címzettje, a firenzei priorok egyike és az egyetem, a *Studio Fiorentino* egyik tisztviselője, KRISTELLER (1973: I, 23; 113).

³¹ Plat. *Resp.* 4, 432b: „itt az idő, amikor mint vadászok, körbe kell állnunk a bozótot, és figyelniük, nehogy az igazság valamerre kiszökjön...” A vadászat mint az igazság keresésének metaforája gyakran előfordul Platónnál.

³² A cinikusokról (κυνέες = kutyák) szóló ismereteit Ficino Diogenés Laërtios *Vitaejének* 6. könyvéből veszi, ahol az szerepel Antisthenésről, hogy „úgy élt, mint egy kutya”; Diogenésről pedig azt olvashatjuk, hogy „Zeus igazi fia és égi kutya”.

II. Apológia

Arról, hogy az élethez szükség van a békés kedélyre és a lelki nyugalomra.

Marsilio Ficino üdvözetét küldi az igazság vadászásában hőn szeretett fivéreinek, Bernardo Canigianinak, Giovanni Canaccinak és Amerigo Corsininak.³⁰

Mivel itt már első szavainkban a vadászatot hoztuk szóba, talán nem árt, ha mindjárt kutyákat és hajtókat veszünk magunk mellé. Hiszen a bölcselkedőket joggal nevezzük vadászoknak, akik szüntelenül s lélekszakadva keresik az igazságot. Vajon kutyáknak is nevezhetjük őket? „Nagyon is!” – feleli *Az államban Szókratész*.³¹ A bölcselkedők ugyanis vagy igaziak, vagy hamisak, de mindkét fajtájuk vadászkutya. Az előbbiek éles elméjükkel magát az igazságot fürkészik ki, s ha rátaláltak, nem tángítanak mellőle. Az utóbbiak ellenben saját véleményük védelmében ugatnak, harapnak, és tépnek darabokra. Oly nagy a jelentősége a kutyáknak a bölcselkedők között, hogy nemcsak egyes iskolák tagjai lettek, hanem valamikor megalapították a saját szektájukat is, a cinikusokét.³² Sőt még az Akadémiának is megvannak a saját kutyái. Ide szólítalak tehát titeket, jó szimatú kutyái az Akadémiának, ide hívlak, gyorslábú hajtók.³³ Hárman vagytok ugyanis. Azt kérem tehát, hogy ti hárman védjétek meg három zsenge gyermekemet, akik, attól félek, nemsokára farkasok közé fognak kerülni. Fussatok, mondom, gyorsan, hiszen várva várt feladatot bízok rátok, nem gondot. Ismeritek az én Giorgio Benigno Salviatimat,³⁴ aki már régen jó szimattal rátalált arra az igazságra, amelynek nyomán vadászva most mindenfelé fürkészték. Ő fiatalabb fivereit a Naphoz hasonlóan (idősebb lévén) megvilágosítja. Ha tehát a farkasok üvöltését meghalljátok, neki szóljátok! A bátor Giorgio [miként Szent György] majd az összes farkast megfutamítja, hisz egykor a hatalmas sárkányt is leterítette.

³³ Hajtók: *cursores* – Corsini nevére utaló szójáték.

³⁴ Giorgio Benigno Salviati (Juraj Dragisic), dalmát származású ferences pap a firenzei Santa Croce templomban szolgált (1482–1497) és 1520-ban, Názáret érsekeként halt meg, ld. VASOLI (1974: 17–120) és VASOLI (1988: 139–229). Ficino Giorgio Benigno Salviati személyével a sárkányölő (vö. Dragisic) Szent Györgyre (vö. Giorgio) céloz.

Ille me igitur, ille sollicitudine simul et vos cura levabit. Solet enim inter vos aliquis, et quidem iam saepius, dicere nihil ad vitam salubrius experiri, quam magna cum securitate tempora deglutire. Ceteri vero dicenti protinus arridere. Sed dic age, Canaci, quidnam hoc tuum est toties repetitum? Tempora devorare? Quid denique tibi vis? Non esse, inquires, sed bibere potius; non mandere vel conterere, sed faucibus plenis ingurgitare. Siquidem tempus ipsum natura quaedam est liquens (ut ita dixerim) atque labilis. Lipientium vero haec est conditio, ut si cohibeas in angustum, subito perdas. Diffluunt enim coacta, celeriterque diffugiunt. Si aquam spongiae imbibitam forte compresseris, exprimes eam statimque disperges. Si latius hanc tenueris, retinebis, multo magis aerem ignemque et aetherem. Hinc apud poetas frustra contendunt, qui ampla divorum maniumve simulacra ulnis capessere moliuntur. Late admodum accipienda sunt latissima. Lipientia et amplissima sunt amplissime possidenda. Tunc certe graviter nos premit angustia, quando animum ipsum motumque eius naturaliter amplum, redigimus in angustum. Quicumque studia negotiaque pensitant examussim, et in minima quaeque semper exactissime deterunt, vitam interea suam, heu suam vitam clam miseri conterunt. Recte igitur Pythagoras praecepisse videtur: cave ne quando in angustum forte cohibearis.

Nihil coelo amplius, nihil est vitalius. Angustissima vicissim terra vitam habet in mundo quam minimam. Denique si coelo temporeque vivimus, quanto haec latius absorbemus, tanto vivimus et diutius. Vivite ergo lati ab angustia procul, o amici. Vivite laeti. Laetitia coelum vos creavit sua. Quam suo quodam risu, id est dilatione, motu, splendore, declarat, quasi gestiens. Laetitia coelum vos servabit vestra. Ergo quotidie in praesens vivite laeti. Nam sollicitudo praesentium rapit vos praesens praeripitque futurum.

³⁵ Hom. *Il.* 23, 97–104; *Od.* 11, 206–208; Verg. *Aen.* 2, 792–794; 6, 700–702; Dante *Purg.* 2, 79–81.

³⁶ Pythagoras tanítása, hogy kerüljük a túlzásokat. Ld. *Aurea verba*, 18–21. Ficino fordítása: FICINO (1576: 1979). Diog. Laert. 8, 9; 27. Ez volt a mottója a Ficino körébe tartozó firenzei platonikusoknak, s a careggi-i villa falaira is felkerült. Ld. *Epistulae* 1, 39–40, FICINO (1576: 609, 2). Ld. még *Selected Sentences of Sextus the Pythagorean*: „A jelentéktelen dolgok mellőzése nem utolsó dolog az emberi életben.” in: TAYLOR (1818: 268).

Ő fog tehát megmenteni engem az aggodalomtól, titeket pedig a gondtól. Ugyanis egyikőtök azt szokta mondani, méghozzá elég gyakran, hogy semmi egészségesebbet nem tapasztalt az életre annál, mint hogy az időt mindenféle aggodalomtól mentesen „kebelezzük be”. A többiek, amint ezt meghallják, már mosolyognak is helyeslően. De mondd csak, Canaci, mit is jelent ez a te gyakran ismételtetett mondásod: Az időt felfalni? Végül is mire akarsz kilyukadni? Azt mondod erre: nem megenni, hanem inkább meginni, nem megrágni és felőrölni, hanem teli torokkal legurítani. Az idő ugyanis, hogy úgy mondjam, inkább valamiféle folyékony és változékony természet. A folyékony dolgoknak pedig az a tulajdonságuk, hogy ha szűk helyre kényszeríted őket, rögtön kifolynak a kezéd közül. Nyomásra ugyanis kicsordulnak, és gyorsan szétfolynak. Ha például egy vízzel teli szivacsot erősen megmarkolsz, akkor kinyomod belőle a vizet, és elfolyik a kezéd között. Ha viszont hagyod, hogy szétterüljön a szivacs, megőrözd. Sokkal inkább így van ez a levegővel, a tűzzel és az étherrel. Ezért a költőknél is hiába erőlködnek azok, akik az istenek szellemképeit és a holtak árnyait igyekeznek a kezükkel megragadni.³⁵ A nagy kiterjedésű dolgokat szélesen kell befogadni. A folyékony és hatalmas dolgokat tágasan kell birtokolni. Minden bizonytalanságban szorongunk akkor, ha lelkünket és annak mozgását, amely természettől fogva széles, szűk térre korlátozzuk. Azok, akik tevékenységeikben és kötelességeikben mindent vonalzóval mérnek, és a legapróbb részletekre is kínosan ügyelnek, közben a saját életüket nyúvik és koptatják el mit sem tudva és nyomorúságosan. Pythagoras úgy tűnik, helyesen tanította: „Vigyázz, hogy ne legyen túl szűk az életered!”

Semmi sincs az égnél hatalmasabb és lételetlibb dolog. A kicsiny föld viszont a legkorlátozottabb lételettel rendelkezik a világon. Tehát, ha az éghez és az időhöz igazodva élünk, akkor amennyivel többet be tudunk fogadni magunkba ezekből, annál tovább is fogunk élni. Éljetek tehát szélesen, a kicsinyességtől és a szorongásoktól mentesen, barátaim! Éljetek vidáman! Hiszen örömeiben teremtett titeket az ég. Ezt az örömet mosolyával, vagyis kiterjedésével, mozgásával, ragyogásával nyilvánítja ki, mintha örömet fejezné ki. Az ég a ti örömetök révén fog megőrizni benneteket. Ezért minden nap örömmel éljétek meg a jelent!³⁶ Az éppen folyamatban levő dolgokon való aggodalmaskodás ugyanis elrabolja tőletek a jelent, és a jövőtől is megfoszt.

Curiositas futurorum celeriter in praeteritum vos traducit. Iterum igitur, precor, atque iterum, vivite laeti. Nam fata sinunt, dum securi vivitis. Sed ut revera sine cura vivatis, ne unam quidem hanc curam sumite, qua solliciti curetis unquam, qua potissimum diligentia curas effugiatis. Una enim cura haec mortalibus heu miseris omni cura cor urit. Negligite igitur diligentiam, negligentiam vero diligite, atque hanc etiam negligenter, quod licet vobis, inquam, atque decet. Haec autem non tam ut sacerdos, amici, mando vobis, quam ut medicus. Nam absque hac una tanquam medicinarum omnium vita, medicinae omnes ad vitam producendam adhibitae moriuntur.

XVI Septembris MCCCCLXXXIX. In agro Caregio.

Amerigus Corsinus

De triplici vita quem tu, Ficine, libellum
 compositum in lucem mittere docte paras
 imprimere hunc doctus gratusque Valorius ultro
 curavit, doctis pabula grata viris.
 Tresque Petri binique canes cursorque Amerigus
 contendunt morsus pellere quisque feros.

---

³⁷ Filippo Valori (1456–1494) tanítványa volt Ficinónak, számos levelének címzettje; saját költségén állta mestere műveinek másolását majd nyomdai kiadását is. Platónfordításainak 1484-es és jelen munkájának (*De vita libri tres*) 1489-es megjelenését ő támogatta. KRISTELLER (1973: 110).

³⁸ A három Pietro: Neri, Guicciardini és Soderini, akikhez Ficino az első *Apológiát* címezte, ld. fentebb.

Az eljövendő hiábavaló dolgok tudni vágyása gyorsan a múltba ragad titeket. Újra és újra arra kérlek hát, éljeteK vidáman! A sors megengedi ezt mindaddig, amíg aggodalmak nélkül éltek. Ám hogy valóban gondtalanul éljeteK, még ezen se aggódjatok túlságosan, mármint, hogy azon gyötrődtek, hogy minél inkább elkerüljeteK a gondokat. Ez az egyetlen gond is elég ugyanis, hogy a szerencsétlen halandók szívét nyomja és eleméssze. Ne engedjeteK tehát, hogy a gondok nyomasszanak, a gondtalanságot viszont kedveljeteK, de azt is csak egykedvűen, vagyis amíg kedvetekre való, és amíg illő. Ezt pedig nem annyira papi mivoltomban tanácsolom nektek barátaim, hanem mint orvos. Ugyanis ez minden orvoslás egyedüli élete és alapja, amely nélkül minden, az élet meghosszabbítása érdekében alkalmazott gyógy mód halott.

Careggi, 1489. szeptember 16.

Amerigo Corsini

Epigramma Ficino három könyvéhez *Az életről*

Három könyved *Az életről*, mely végre, Ficino,
 Kész, s kiadását épp vágyod, bölcs koponya:
 Önként vette magára e munkát Lippo Valori,³⁷
 Rég várt olvasmány sok bölcs férfiunak.
 Három Péter,³⁸ a két hű Eb, s Amerigo, a hajtó,³⁹
 Verseng védeni majd, s űzi a bős vadakat.

³⁹ A két eb a két barát, akiknek a nevében benne van a kutya: Bernardo Canisiani és Giovanni Canaci, a hajtó – *cursor* = Corsini; nekik címezte Ficino a második *Apológiát*, ld. fentebb.